

– EST. 1991 –

Batthyány Lajos

ALAPÍTVÁNY

Flick László:

Kreativitás és hagyomány

Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram 2020/2021

BLA_katedra

Összegzés

A kreativitás terminusa jóval fiatalabb, mint az emberi alkotóerővel kapcsolatos gondolkodás története. Az újjal, eredetivel és haszonnal azonosított koncepciót a pszichológia tudományterülete emelte a középpontba, mely mögött egy sajátos történelmi kontextus állt, a hidegháború. Lehetséges azonban egy másik történelmi kezdőpont, amely egy teljesen más történelmi kontextusban és gondolati hagyományban fogalmazódott meg. A huszadik század közepére visszavezethető, napjainkban is domináns koncepció egy mindenki számára elérhető, tanítható és a nagyobb hatékonyság érdekében ismételhető képességet takar. Az alábbi tanulmány kísérletet tesz, hogy ennek fényében felvázolja Arisztotelész azon alkotóerővel kapcsolatos gondolatait, amelyek politikai jelentőséggel bírnak. Ismeretelméleti szempontból egy olyan premodern tudás koncepció rajzolódik ki, amely a modern problémamegoldó kreativitáshoz hasonló jelentéssel bír, ellenben nem mindenki számára elérhető; nem tanítható, csak tanulható; valamint spontán. Ez a tudás bár nem zárja ki az eredetiséget, nem ezt, hanem a hagyomány kontextusát és az előzetes tudás szituatív konkretizálását helyezi előtérbe. A napjainkban domináns kreativitás fogalom sajátosan kapcsolódik ehhez a politikai tudáshoz, miután annak létrejötte is a kreatív politikai gondolkodás terméke, még ha a kreativitástudomány azóta önálló életre is kelt.

Az emberi alkotóerő vizsgálatának hagyományai

A kreativitás fogalma a huszadik század közepén került a tudományos érdeklődés középpontjába. Vlad P. Glăveanu úgy fogalmazott, hogy „a kreativitásnak nagyon hosszú múltja, s nagyon rövid története van”¹, utalva arra, hogy a kreativitás kutatásának történelmi kezdőpontja bizonyos értelemben önkényes. Ha valaki ennek a történetnek az áttekintésére vállalkozik számos fontos kérdést kell megválaszolnia. Az egyik ilyen meghatározó kérdés, hogy egy adott diszciplínán belül „alapítóatyát” és ezzel együtt történelmi kezdő- és nézőpontot kell választania. Ma a pszichológia foglalkozik túlnyomó részt a kreativitás területével, melynek fősodra általában ahhoz a nevezetes eseményhez köti a kezdőpontot, mikor 1950-ben Joy P. Guilford professzor az Amerikai Pszichológiai Társaság elnöki székfoglaló beszédében új kérdéseket tett fel, olyanokat mint például miért olyan ritka a kreatív alkotás; hogy egyes becslések szerint miért jut egy millió emberre csak kettő génusz; miért van az oktatás és a kreativitás között csak kevés látható összefüggés. Feltárandó problémaként azt a fő kérdést

¹ Glăveanu 2019, 1., Hermann Ebbinghaus német pszichológus híres mondatát átalakítva a pszichológia hosszú történetéről

jelölte meg, hogy hogyan lehet felfedezni a kreatív tehetséget a gyerekekben és hogyan lehet a kreatív személyiség fejlődését támogatni.² A pszichológia új célkitűzésekként fogalmazta meg a kreativitás előmozdítását, mely tulajdonságot fejleszteni lehet és szolgálatba is kell állítani. A kreativitás egészen addig exkluzív tulajdonságnak számított, azonban Guilford problémameghatározása új kezdőpontot jelentett: egy *individualista* (az egyént fókuszba helyező), de bizonyos értelemben *demokratikus* (mindenki számára elérhető) koncepció paradigmája került előtérbe. A kreatív személyiség és annak fejleszthetősége ezzel a pszichológia új problémájává vált a huszadik század közepétől.³

Az azóta gyors ütemben gyarapodó pszichológiai elméletek döntően egyetértenek abban, hogy a kreativitás valami új és hasznos, eredeti és értékes dolog előállítását jelenti. Guilford olyan gyakorlati kritériumokat ajánlott ennek vizsgálatához, amelyek jellemzően számszerűsíthetők: például az időegység alatt születő ötletek száma, az alany rugalmassága a változtatásra, a nem mindennapi válaszok gyakorisága, vagy a válaszok kidolgozásának bonyolultsága alapján. A huszadik század második felében főként az eredetiség és hasznosság szinonimái jelentek meg a fogalom meghatározásában, mint például az új, újítás, célravezető (*appropriate*), jelentős, adaptálható, értékes.⁴

A pszichológia által a tudományos érdeklődés központi kérdései közé emelt téma felé kisebb érdeklődéssel fordult a filozófia, ugyanakkor a pszichológiai kutatások gyakran filozófiai állításokat fogalmaznak meg a kreativitásról. A kreativitásra egyesek például fő erényként tekintenek, mások megkérdőjelezzik annak racionalitását vagy éppen teleologikus természetét.⁵ Kétségtelen, hogy a politikai filozófiának és a lélektudománynak vannak közös pontjai, például mindkettő a személyt veszi saját diszciplínája alapegységéül; képes az egyének közötti viszonyokat vizsgálni; érzékeny az egyének közötti viszonyok által meghatározott és az őket meghatározó kontextusokra; valamint interdiszciplináris területek lévén egymás segítségére lehetnek saját kérdéseik megválaszolásában. A „politikai kreativitás” vizsgálatához azonban érdemes a pszichológián kívül, saját „alapítóatyákat” keresni, ugyanis rendelkezik olyan hagyományokkal, amelyek a modern kreativitáskutatás politikatörténeti háttérét is új megvilágításba helyezik, s a pszichológiai megközelítéstől eltérő perspektívát nyújthat, nem

² Guilhot 1950, 444-445.

³ Glăveanu 2019, 4.

⁴ Mayer 1999

⁵ ennek egy áttekintését adja Gaut 2010

vitatva a kreativitáskutatás esetleges politikai pszichológiai aspektusainak informatív jellegét a politikatudományban.

Az emberi alkotás és a politika kapcsolatának egy premodern megközelítése rejlik Arisztotelész munkásságában, ismeretelméleti hagyománya a politikai kreativitás megközelítésének egy lehetséges kiindulópontját adja. Figyelembe kell venni azonban ennek a megközelítésnek azon nehézségét, hogy a „kreativitás” terminus közel ezer évig nem létezett az európai teológiában és filozófiában, s a fogalmat még más elnevezéssel sem használták az antikvitásban.⁶ A fogalom ókori rokona a világ létrejötte kapcsán a születés és az alkotás voltak, melyek eltértek a teremtéstől.⁷ A kreativitás kifejezés a középkori teológiában jelent meg, a keresztény teremtés fogalom a semmiből való teremtést (*creatio ex nihilo*) jelentette, melyre csak Isten képes. A *creator* terminus a tizenkilencedik századra került át a művészet nyelvébe, és a „teremtő” a művész szinonimájaként vált az emberi világ „kizárólagos tulajdonságává.” A mai értelemben vett szóhasználat csak a huszadik században terjedt el, melynek alkalmazhatósága ma már a teljes emberi kultúrára kiterjed. A három értelmezés (az isteni, a művészi és a tág értelemben vett emberi) mindegyike használatban van napjainkban is. A következőkben Arisztotelész ismeretelméletéből kiindulva törekszem a politikai kreativitás jellegzetességeinek beazonosítására, ezen megközelítés korlátainak figyelembevételével. Az ókori kreativitás fogalom hiánya transzhistorikus megközelítéssel rekonstruálható, azaz a fogalom alatt napjainkban értett emberi alkotóerő/teremtés előképét keresem, mely értelmezése ma is tanulsággal szolgál.

A kreativitás előfeltétele: a változás lehetősége és a lehetséges meglátása

Annak ellenére, hogy a fogalom nem létezett az ókorban, található az emberi teremtőképeségnek előképei a klasszikus hagyományban. Ismert például Platón irracionális inspirációja, amely a költőket jellemzi és nemcsak közel áll az örülethez, de annak egy kategóriáját jelenti. Szókratész védőbeszédében a költőkhöz „valami természeti adottságot”, a jövendőmondók és jóskok „bizonyos ihletettséget” társította⁸. Szókratész Phaidrosszal folytatott beszélgetésében az örület egy típusához, a „múzsáktól való megszállottsághoz” sorolta a költészetet: „aki (...) a múzsák szent örülete nélkül járul a költészet kapuihoz, abban a hitben, hogy mesterségbeli tudása folytán alkalmas lesz költőnek, tökéletlen maga is, költészete is, és

⁶ Tatariewicz 2000, 179-193., a latinok használták a *creator* kifejezést az apára, a *creator urbist* a városlapítóra

⁷ Platón Timaiosza alapján egy isteni démiurgosz alkotta a világot, a világ építészeként

⁸ Szókratész védőbeszéde, 22c

józan készítményeit elhomályosítja a rajongók költészete.”⁹ Máshol a végső belátást „egy kipattanó szikra által keltett világosságához” hasonlította.¹⁰ Az önkifejező művész hasonló, romantikus felfogása meghatározó volt a reneszánsztól egészen a XIX. századig. Az irracionális megszállott örült alkotó az egyik legismertebb ma is élő hagyománya a kreativitásnak, s vannak a modern kutatásban is a jelenséggel való összefüggést bizonyító eredmények.¹¹

Mai szemmel Arisztotelész maga is kreatívnek számított kortársai körében, akinek filozófiája nagy hatással volt a gondolkodástörténetre. A kreativitás premodern előképe, és a kreativitás *ontológiai* előfeltétele szempontjából is fontos gondolati innovációt jelentett, ahogyan feloldotta a lét és nemlét közötti, egymást kizáró feszültséget. A megarai iskola hívei ugyanis tagadták a lehetőség létezését abban az értelemben, hogy szerintük valami „vagy abban az állapotban van, vagy pedig egyáltalán nem”¹², és ezzel elvetették a változás és változtatás lehetőségét. Arisztotelész feltételezett egy köztes állapotot, melyre bevezette a valóság tapasztalatban már felismert változata mellé a „lehetőség szerint létező” koncepcióját. A szobor mint alkotás ugyanis kezdetben nem létezik, csupán a márványban „szunnyad”.

Új dolgok létrejötte a lehetőség állapotából a valóság állapotába való átmenettel lehetséges. A valóság tehát két formában létezhet, az egyik a tapasztalatban már felismert létezés, a másik pedig a lehetőség szerint való, a lehetőség és a valóság tehát nem abszolút, hanem viszonylagos ellentétet jelentenek. A világban keletkezések és elmúlások váltják egymást, mely mozgásban az anyag (*hülé*) mint „immateriális matéria” jelenti az eredetet, amelyben benne van a forma (*eidosz*), azaz a vég lehetősége. A dolgok keletkezésének három fajtáját különböztette meg: a természetest, a mesterségest és a spontán keletkezést, mely kategóriák az észbeli erények és a kreativitás tárgyalásakor kapnak jelentőséget. Bár a kreativitás romantikus elgondolása szereti a semmiből való teremtés metaforáját használni, az arisztotelészi megközelítés alapján semmiből soha nem jön létre semmi: „Tehát, amint mondani szokás, lehetetlen, hogy valami legyen, ha előtte nem volt semmi se. Nyilvánvaló ennél fogva, hogy a keletkező dolog egyik elemének már előzetesen meg kell lennie, s ilyen elem az anyag.”¹³ Az ókori görögök ezt még isteni képességként sem tartották elgondolhatónak. A kreativitás előfeltétele ebben az értelemben a lehetőség felismerése és aktualizálása.

⁹ Phaedrus, 245a

¹⁰ Hetedik levél, 341 c, d

¹¹ vö. Arndol Ludwig 1992, Ludwig több mint 1000 kiváló egyéniség életrajzát vizsgálta meg, s a kreatív művészetek terén jelentősen többen tapasztaltak mentális betegséget, mint más szakmákban

¹² Ross 1996, 228.

¹³ Metafizika (Met.) 1033a

Arisztotelész megkülönböztette a lehetőség passzív és aktív fajtáit,¹⁴ ahol például a fa anyagában passzívan ott van egy szék lehetősége, ugyanakkor a mesterben ott van az aktív potenciál, hogy formáljon, a tűzben pedig, hogy égessen. Az emberekben is megvan mindkettő formája a lehetőségnek, egy gyermekben ott lehet a lehetősége, hogy tanulás útján asztalos váljon belőle, s ha ezt elsajátította, maga is képes lesz a fából új formát faragni. Az arisztotelészi megközelítés előbbi és utóbbi potencialitása közötti kölcsönhatásban, az elsajátítás folyamatában felfedhető a szabadság mozzanata. Ez az átmenet nemcsak a mesterségekre vonatkozik, ugyanúgy megtanulhatja valaki, hogyan cselekedjen erkölcsi és politikai kérdésekben.¹⁵ Mikor valaki megvalósítja passzív potenciálját, az aktívvá válik, s az elsajátítást követően képes alkalmazkodni a munka körülményeihez.

Ha tudatában vagyunk a lehetőségnek, a megvalósítás, vagyis a potenciából való formaalkotás döntéssel jár, ami nemcsak a létrehozott szubsztanciáról szól. Giorgio Agamben szerint az arisztotelészi „lehetőség” fogalma kapcsán fontos, hogy ami lehetséges, az egyszerre lehet is, és nem is.¹⁶ A lehetőség, hogy valami ne legyen, azaz pusztán lehetőség maradjon, vonatkozik minden meglévő képességünkre. Arisztotelész a *De Animában* azt állítja, hogy az értelem a lehetőség állapotában van¹⁷, Agamben szerint ebben találja meg a szín tiszta lehetőség példáját. Szerinte „a potenciális értelem nem egy dolog. Nem más, mint az *intentio*, amelyen keresztül egy dolog értelmezve van; nem egy ismert dolog, hanem egy szimpla megismerhetőség és fogékonyság.”¹⁸ Az emberi létezés potenciális természete a cselekvés kiindulópontja. Azzal, hogy valamely lehetőség megvalósítása mellett döntünk, arról is döntünk, hogy mi ne jöjjön létre. Agamben dekreáció kifejezésével arra utal, hogy a döntés mindig radikális, a néhány megvalósított lehetőség mellett ugyanis végtelen számú lehetőségről mondunk le. Valami megvalósítása így szorosan összefügg a döntés problémájával, illetve azon belül a felelősség kérdésével.

A döntés előfeltétele pedig a képzelet (*phantasztia*), melyet Arisztotelész az érzékelésből vezette le.¹⁹ A képzelet jelenti az arisztotelészi kreativitás *antropológiai* előfeltételét. A *De Animában* úgy fogalmaz, hogy a képzelet „egyike ama képességeknek vagy készségeknek, amely

¹⁴ Met. 1046a

¹⁵ Ugilt 2014, 24.

¹⁶ Met. 1050b 10

¹⁷ Lélekképzési írások 429a 21-22. „...Ennélfogva az észnek semmi egyéb természete nem lehet, mint az, hogy potenciális. Amit a lélekben észnek nevezünk – azt mondom észnek, amivel elemzően gondolkodik és ítéletet alkot a lélek -, az, mielőtt gondolkodni kezdene, az aktuálisan létező dolgok egyikével sem azonos.”

¹⁸ Agamben 1999, 251.

¹⁹ A képzelet politikai vonatkozású történeti áttekintése: Bottici 2019, Arisztotelészre vonatkozóan uo. 15-31.

segítségével ítélünk, mégpedig vagy igaz, vagy téves módon.” Később úgy írja le, mint „az aktuális érzékelés által keltett mozgás”²⁰, illetve a képzelet nevét a „fény” (phaosz) szóból eredeztette, mivel anélkül nem lehet látni. A képzelet szerepe jelentős, hiszen „az érzékelhető kiterjedéseken kívül (...) semmilyen tárgy nem létezik”, és ezért „aki nem érzékel semmit, nem fog sem megtanulni, sem megérteni semmit...”²¹ Arisztotelész phantasia fogalma és korunk fantázia fogalma eltér egymástól, előbbi esetében az érzékelt képek nélkül a legalapvetőbb mentális műveletek sem lennének lehetségesek.²² A cselekvés és létrehozás szempontjából pedig fontos összekötőkapocs, mivel Arisztotelész szerint nemcsak kognitív, de gyakorlati szerepe is van: „Törekvő lény pedig nincs képzelet híján; és minden képzelet vagy értelmi, vagy érzékelő jellegű.”²³ Kapcsolatot feltételez tehát a törekvés és képzelet, és így a teleologikus cselekvés között.

A képzet nélkülözhetetlen részei a tervező gondolkodásnak: „a lélekben lévő képzetek vagy gondolatok segítségével – mintegy látván őket – mérlegel és eltervezi a jelenlegi dolgokhoz viszonyítva azt, amit a jövőben szándékozik tenni, és amikor megállapítja, hogy *ott* kellemes vagy fájdalmas várja, akkor *itt* kerüli el vagy törekszik rá; és általában egyvalamit cselekszik.”²⁴ Itt pedig elérkezik a *döntés pillanata*, amely csak az értelmes lények sajátja: „az érzéki képzelet (...) jelen van a többi élőlényben is, a döntéshozással kapcsolatos képzelet viszont csak értelmes lényekben van meg. (Hiszen hogy ezt vagy azt cselekszi-e, annak eldöntése már mérlegelés dolga...)”²⁵ A phantasia teszi tehát képessé az értelemmel bíró lényeket az elmélkedésre és a megfontolásra. Az arisztotelészi ember tehát nem csupán értelemmel bíró lény (*zoon logon echon*), hanem egy elképzelő lény is, amely képzeteket (*phantasmata*) hoz létre.²⁶

A lehetséges felismerését, s azon belül a kívánatos forma meglátását is a képzelet teszi lehetővé, mellyel a pszichológia is foglalkozott. Glăveanu és de Saint Laurent²⁷ a politikai képzeletet úgy határozták meg, mint képzeletdús folyamatok, amelyek révén a kollektív élet szimbolikusan megtapasztalható, és ez az élmény mozgósítható a politikai célok elérése érdekében. A szerzőpáros szerint a képzeletgazdag jelző alatt korábbi – térben és időben távoli – tapasztalatok megidézését értik, melyek egyaránt lehetnek lehetetlenek és lehetségesek is, s általuk

²⁰ De Anima (DA) 429a - kiemelés

²¹ uo. 432a - kiemelés

²² Bottici, 18.

²³ DA, 433b 29

²⁴ uo. 431b 7-10

²⁵ uo. 434a 6-9

²⁶ Bottici, 19.

²⁷ Glăveanu & de Saint Laurent 2015

jelenirányú cselekvéseink értelmezését átformáljuk. Ez összhangban van Arisztotelész phantasia-fogalmának azon jellemzőivel, amelyek alapján a valamikor érzékelt képzelet hozzájárul a megértéshez. A kollektív élet tekintetében a közösségi étellel együttjáró szükségszerű közösségi képzeletre utalnak. Az elérendő politikai célok pedig a jelenvalótól valami eltérővel való foglalatoskodást motiválják.

A változás előmozdítása: cselekvő és létrehozó lelki alkat

Arisztotelész a Nikomakhoszi Etikában a léleknek öt megnyilvánulási formáját különböztette meg, amelyek amellet, hogy a politikai kreativitás premodern előképének *ismeretelméleti* feltételét fogják adni, segítik az egyént a helyes gondolkodásban, „igenléssel vagy tagadással az igazságot fejezheti ki”: a mesterség (tekhné), a tudomány (episztémé), az okosság (phronészisz), a bölcsesség (szófia), és az ész (nusz).²⁸ Ezek közül három, az episztémé, szofia és nus, inkább egyfajta személyes kiteljesedést szolgál, az elmélkedő élet és magatartás részei, mintsem hogy valami gyakorlati haszon lenne várható tőlük.²⁹ A változásnak alávetett dolgokat a létrehozó tevékenység (poiészisz) és a cselekvés (praxisz) alá sorolja, melyekhez más-más lelki alkatok társít. A tekhné lelki alkata áll a legközelebb a mai „kreativitás” fogalom előképéhez. Valami létrehozását jelenti, amely a *lehetőség* állapotában van, de nem jön létre magától, vagy szükségszerűen:

„Minthogy pedig a házépítés: mesterség, s lényege szerint gondolkodással párosult létrehozó alkat is, s minthogy nincs olyan mesterség, ami ne volna egyúttal gondolkodással párosult létrehozó lelki alkat, s fordítva: - ebből következik, hogy a mesterség és az igaz gondolkodással párosult létrehozó lelki alkat egymással azonosak. Minden mesterség valaminek a létrejöttére irányul, akár valaminek az elkészítésében nyilvánul, akár pedig annak a vizsgálatában, hogy miképp jöhet létre olyasmi, aminek a létezése éppúgy lehetséges, mint a nemlétezése, s aminek a kiindulópontja a létrehozásban, nem pedig a létrehozott műben van; mert a mesterség nem arra vonatkozik, ami a szükségszerűség folytán van meg vagy jön létre, sem pedig olyan dolgokra, amelyek természeti okokra vezethetők vissza; mert ezeknek a kiindulópontja önmagukban van. Minthogy pedig a

²⁸ Nikomakhoszi Etika (NE) 1139b

²⁹ Vagy legalábbis a gyakorlati haszon előfeltételét jelentheti az elmélkedés során szerzett tudás, de ezeknek nem az a céljuk. Thalész történetén keresztül mutat rá Arisztotelész, hogy a bölcselőknek könnyű lehet a „megvagyonosodás”. Politika 1259a

létrehozás és cselekvés mást jelent, a mesterséget szükségképpen a létrehozás, nem pedig a cselekvés körébe kell utalnunk.”³⁰

Ezen a ponton Arisztotelész a létrehozásban jelöli meg a „változásnak alávető” tevékenység minőségét, ami valami olyan dolognak a létrehozását jelenti, ami addig nem létezett (csak lehetőség formájában). A polisz jólétéhez szükséges külső javak nem létezhetnek a mesterember, a tekhnitész nélkül. A hasznos dolgok elkészítéséhez ő ismeri a „know-how”-t, neki köszönhető, hogy az embernek nem kell egyedül a természet által létrehozott dolgokra hagyatkoznia, vagy a véletlen által előállított dolgokra, mert a szükséges javak mesterségesen keletkeznek. Ez a tudás átadható tudás, melynek ismételhetősége modellértékű lehetne a Guilford által meghirdetett modern kreativitáskutatás egyik ambiciózus célkitűzésének, hogy az alkotóképesség bármikor ismételhető és tanítható legyen. „A tekhné csodája, hogy felhalmozható, leírható egy útmutatóba, csatolható és frissíthető, nagyobbra nő és bonyolultabbá válhat minden nap.”³¹

Ezzel szemben a gyakorlati bölcsesség (phronészisz, okosság) a megfontolás tárgyaira vonatkozik, és fő feladata a helyes megfontolás. Mivel megfontolni olyan dolgokat szoktunk, amelyek másképp is lehetnek, van valami végcéljük, tehát cselekvés által elérhető. A gyakorlati bölcsesség vagy okosság birtokában képesek vagyunk megfontolni az elérhető, tehát a lehetőségekben meglátott, „legnagyobb jót”. Ezutóbbi megítélése feltételezi a jóról alkotott ítélőképesség és az ahhoz vezető eszközök megítélésének helyességét. Előbbi azonban egyetemes érvényű dolgokra vonatkozik, utóbbi pedig az egyedi esetekre, azaz az adott szituáció által megkívánt megoldásokra.

Fontos azt is megjegyezni, hogy Arisztotelész nem gondolta, hogy mindenki rendelkezne a gyakorlati bölcsesség erényével. Egyrészt mivel a gyakorlati bölcsesség az egyes esetekre vonatkozik, ezeket csak tapasztalatból lehet megismerni. A jó megfontolás tehát tanulható tapasztalat útján, de nem tanítható, mint a technikai tudás.

„Az emberek általában a maguk javát keresik, s úgy érzik, hogy ezt kell cselekedniök. Ebből a hiedelemből származott az a felfogás, hogy az ilyen emberek az okosak; bár talán a magunk java el sem képzelhető házvezetés és államkormányzás nélkül; s különben, hogy a magunk érdekét hogyan kell szolgáljunk, ez sem olyan nagyon világos, sőt nagyon is tüzetes vizsgálatra szorul. A mondottakat bizonyítja az is, hogy mértan- vagy

³⁰ NE 1139b

³¹ Tabachnick 2013, 41.

számantudós, s hasonló tudományokban bölcs lehet valaki fiatalon is, okos azonban nyilván nem lehet. S ennek az oka az, hogy az okosság az egyes esetekre is vonatkozik, márpedig ezeket csak tapasztalatból lehet megismerni; viszont tapasztalt fiatalember nincs (a tapasztalatot csak hosszú idő fejlesztheti ki); sőt még azt a kérdést is felvetheti valaki: miért van az, hogy matematikus esetleg egy gyermek is lehet, bölcs és természettudós azonban nem.”³²

Másfelől pedig vannak jót figyelembe nem vevő, „rosszlelkű emberek” is, akik szintén elérhetik céljaikat, ha abból a szempontból helyesen fontolta meg cselekvését, de Arisztotelész hozzáteszi, hogy „őt nyilván nagy baj éri.”³³ S ezen felül a célt érő, tehát sikeres cselekvés kapcsán megkülönböztette a gyakorlati bölcsességtől az ügyességet: „Ha a cél jó, akkor az ügyesség dicséretre méltó, ámde ha rossz, akkor az ügyesség agyafúrtság; ezért van az, hogy az okos embert is ügyesnek és agyafúrtnak szokták mondani. Az okosság ugyan nem azonos evvel a képességgel, de nem is lehet el nélküle.”³⁴

A gyakorlati bölcsesség mivel a cselekvésre irányul kevésbé tekinthető önmagában a kreativitás mint sajátos tudás előképének, de a megfontolás mint a problémamegoldás előfeltétele jelzi, hogy egy ahhoz közelálló tudásról van szó.

A politikát azonban nem a létrehozás világához, hanem a jó cselekvés és megfontolás köréhez sorolja, melyre viszont a phronézisz, másnéven az okosság vagy gyakorlati bölcsesség lelki alkata törekszik. Az okos ember (phronimosz) komoly erkölcsi cél érdekében helyes mérlegelést alkalmaz, melynek célja saját és mások javát is figyelembe vevő jó cselekvés:

*„Periklészt és a hozzá hasonló férfiakat éppen azért tartjuk okosnak, mert a maguk és embertársaik javát fel tudták ismerni, ilyen értelemben okosnak általában a családfőt és az államférfit mondjuk.”*³⁵

Az egyetemesre vonatkozó tudás, a theoria vagy filozófia egyik oldalról előmozdítja a gyakorlati bölcsesség rugalmasságát, hiszen általa kritikus távolságot tud felvenni az államférfi akár a népszerű, de félrevezető nézetekkel szemben. Az egyedi esetre vonatkozó jó megfontolásaként például tudnia kell az államférfinak javítania a fennálló intézményeken, melyhez nélkülözhetetlen az előzetes tudás:

³² NE 1142a

³³ NE 1142b

³⁴ NE 1144a

³⁵ NE 1140b

„nem kisebb föladat egy alkotmány reformja, mint annak eredeti megalkotása, aminthogy amit helytelenül tanultunk meg, annak a kijavítása sem könnyebb, mint az első ízben való elsajátítás; ezért aztán az említetteken kívül arra is képesnek kell lennie az államférfiúnak, hogy a meglevő alkotmányon javítani tudjon, mint fentebb is mondtuk. Ámde ez nem lehetséges, ha nem tudja, hogy hányféle formája van az alkotmánynak.”³⁶

A gyakorlati bölcsességhez tehát egyaránt fontos az univerzális és az egyedi ismerete. Két oka lehet annak, hogy képtelenek vagyunk a gyakorlati bölcsességet gyakorolni. Az egyik, hogy „nem tudjuk beazonosítani az egyedi azon karakterjegyeit, amelyek fontosak a cselekvésre nézve, illetve az egyedire vonatkozó szükséges tapasztalat, vagy az inadekvát episztemé, azaz az univerzális megértésének hiánya miatt, amelyet az *adott* egyedi éppen példáz.”³⁷

A jó ismerete segít a jó célok kijelölésében, az okosság pedig az eszközök meghatározásában.³⁸ „[A]z emberi munka mindig az okosság és az erény útján megy végbe: az erény helyesen kitűzi a célt, az okosság pedig megadja a célravezető eszközöket.”³⁹ A döntések helyességében, azaz a helyes célok meghatározásában ezért szükség van az okosságra: „(...) a helyes elhatározás nem történhetik meg sem okosság, sem pedig erény nélkül: ez utóbbi jelöli ki a célt, az előbbi pedig a célravezető tettek cselekvését biztosítja.”⁴⁰

Az államkormányzás művészetének nevezett politikai bölcsességnek, melyre Periklészt hozza fel példának, és a gyakorlati bölcsességnek közös forrása ugyanazon lelki alkat:

„Az államkormányzás művészete és az okosság tulajdonképpen ugyanabból a lelki alkatból fakad, de lényegük azért mégsem ugyanaz. Az államra vonatkozó okosság egyik ága, azaz a vezető ágazat: a törvényhozó okosság; a másikat, amely az egyes esetekre vonatkozik, közös névvel egyszerűen államkormányzás művészetének nevezzük; ez utóbbi ismét cselekvésben és megfontolásban nyilvánul, mert a népgyűlési határozat, mint a végső mozzanat, cselekvés útján valósítható meg. S éppen ezért csak ezekről az emberekről szokták mondani, hogy »politikával foglalkoznak«, mert csupán az ő cselekvésük olyan természetű, mint a kézműveseké.”⁴¹

³⁶ Politika (Pol.) 1289a

³⁷ MacIntyre 1988, 92.

³⁸ Moss arra világított rá, hogy a széleskörben elfogadott véleménnyel szemben Arisztotelész a phronésizist nem a célok elérésében határozta meg, hanem az eszköz meghatározásának képességében, Moss, 2011

³⁹ NE 1144a

⁴⁰ NE 1145a

⁴¹ NE 1141b

A valami addig nem létezőből (azaz a lehetőség formájában létezőből) való létrehozás aktusaként felfogott kreativitás (tekhné) köréből ez alapján kikerül a cselekvés, és vele együtt látszólag a cselekvő, okos politika is. Azonban a fentebbi idézet utolsó mondatában, törést okozva az eddigi gondolatmenetében, a politikai cselekvést a kézművesek létrehozó tevékenységéhez hasonlítja. A politika, azaz az államkormányzás művészete tehát nem csupán cselekvés, hanem *megfontolással és létrehozással társuló cselekvés*. Az államférfiaknak nem elegendő cselekedniük, mert az egyetemes jó ismeretében való cselekvéshez szükséges megteremteni a feltételeket, ami az egyedi esetek tekintetében mindig más. Az okosság „nem csupán egyetemes érvényű dolgokra vonatkozik, hanem az egyes eseteket is ismernie kell, mert hiszen cselekvéssel függ össze, márpedig a cselekvés mindig egyes esetekben történik.”⁴² Úgy kell és úgy tudnak a kézművesekhez hasonlóan eljárni, ha cselekvésükkel korábban nem létező dolgokat hoznak létre, „a cselekvés és az alkotás közötti különbség tehát nem abszolút jellegű”, mivel az egyetemes az egyedire vonatkoztatni csak e féle ésszerű cselekvés során lehetséges.⁴³

A mai, demokratikus kreativitás fogalommal ellentétben Arisztotelész kreatív politikai politikai bölcsessége nem demokratikus, lévén hogy a gyakorlati bölcsességnek sem lehet mindenki birtokában. A kreativitás ezen előképében emellett sajátosan jelenik meg az „új” kritériuma, amely nem kizárólagos feltétel, az újdonság nem önmagáért való, hanem feltételes a partikularitás igényeinek tükrében. Az államférfi létrehozó cselekvése akkor indokolt, ha az egyetemes „jó” szempontjából partikuláris „hasznosság” megkívánja.

Megőrzés és létrehozás között: a hagyomány alkalmazása

Feltehető a kérdés, hogy milyen az egyetemes tudásra és a megvalósító módszer viszonya. A kortárs értelmezések különböző formákban interpretálták a gyakorlati bölcsesség jelentőségét a modern politikatudományban.

Richard Ruderman arra hívta fel a figyelmet a kilencvenes évek közepén, hogy a phronésizist újraéleszteni kívánó, kortárs elméleti törekvések leredukálják és semlegesítik annak lényegét.⁴⁴ A fogalom újraélesztői ugyanis a demokráciában akarnak helyet találni a klasszikus erénynek. Ez azonban azzal a kikötéssel jár, hogy függetleníteni akarják a gyakorlati bölcsességet az elmélettől. Az általa vizsgált gondolkodócsoporthoz ugyanis az a központi problémája, hogy a racionalista liberalizmus képtelen kitérni a logikai szélsőségek csábítása elől, és többek között

⁴² NE 1141b

⁴³ Láncki 26.

⁴⁴ Ruderman 1997, 419.

a jogok robbanásának, valamint az új jogoknak érvényt szerzős egyben a liberális filozófiát követő bírácoknak, bürokratáknak, és a demokratikusan elszámoltathatatlan szakértőknek köszönhetően megbénult a politikai ítélőerő.

David E. Tabachnick egy másik járulékos problémát vetett fel, amit a modern technológia negatív hatásainak megszüntetési szándékában talált meg. Egyfajta „antitechnológiai hozzáállást”⁴⁵ azonosított be, melynek jellemzője, hogy kritikusan állnak ahhoz, ahogyan a társadalom „belenevelődött” a technológiába. Áttekintésében arra a konklúzióra jutott, hogy bár a spontaneitást és egyediséget magában rejtő phronészis alkalmas válasznak tűnik a technológia kihívására, a fogalom újralesztői nem fogadják el a „technológia keretező karakterét”, pedig végső soron az vezette vissza őket a gyakorlati bölcsesség ókori erényéhez.⁴⁶

Lánczi András a gyakorlati bölcsesség és a politikai bölcsesség viszonyát vizsgálva jegyezte meg, hogy „a politikai tudás egyik legrégebbi problémája az, hogy hogyan hidalhatjuk át a szakadékot az univerzális és a partikuláris között”⁴⁷, s a modern politikatudomány sajátos problémájaként jelölte meg, hogy az nem kíván foglalkozni a legjobb politikai rend kérdésével. Mivel a modern gondolkodók úgy érzik, hogy megtalálták a modern demokrácia képében a legjobb politikai rendszert, ezért már nincs szükség politikai bölcsességre és politikai megfontolásra, ezzel pedig a politikai bölcsesség és a praktikus tudás közötti kapcsolat szembenállássá változott. A politikatudomány a politika első kérdéseinek vizsgálatakor mindig normatív-ideológiai sztenderdhez jut, ezért a filozófia ideologikussá vált, s mára ez jelenti az univerzalist.⁴⁸

Ruderman problémafelvetésével az egyetemes elmélet vagy filozófia súlyvesztésével, Tabachnick a technikai tudás visszaszorításával, Lánczi pedig a politikai tudás és politikai bölcsesség szétválasztásával szemben fogalmazott meg kritikai álláspontot.

Alasdair MacIntyre a hagyományok szerepét emelte ki a gyakorlat és a jó viszonyában. A gyakorlat fogalmát egy helyen úgy definiálja, mint „koherens és formailag komplex, társadalmilag létrejött, együttműködésen alapuló emberi tevékenység”, amelyen keresztül az ehhez a tevékenységi formához belsőleg tartozó jókat megvalósítjuk.⁴⁹ A gyakorlatoknak nincsenek örökre rögzített céljaik, azok maguk is átalakulnak a tevékenységben, ugyanakkor

⁴⁵ Tabachnick 2004, 998.

⁴⁶ uo. 1012.

⁴⁷ Lánczi 2009: 29.

⁴⁸ uo., 39-40.

⁴⁹ MacIntyre 1999, 252-253.

nem képes intézmény nélkül fennmaradni, annak „ideáljai és kreativitása” ki van szolgáltatva az intézményeknek. A gyakorlatot elkülönítette a technikai fogásoktól, illetve az intézményektől, melyeket a tekhné fentebbi ismertetőjegyeivel jellemezhetünk.⁵⁰ A gyakorlatoknak mindig van történetük, és hogy az adott pillanatban mi a gyakorlat, az „mindig a gyakran sok generáción át hagyományozódott értelmezési módtól függ.”⁵¹

Szerinte a hagyomány történelmileg hosszan tartó és közösségileg manifesztálódó vita, amelyen belül a jókra való törekvés nemzedékeken keresztül tart. A jó keresésének kontextusát a hagyományok határozzák meg, melyek plasztikusak, átalakulnak, hanyatlanak, szétesnek és eltűnnek. Nemcsak a jókat konstituálja a hagyomány, de a hagyományokat is a releváns erények gyakorlása vagy hiánya tartja fenn vagy erősíti. Egyesek MacIntyre ezen gondolatában a létrehozás momentumát vélik felfedezni, mivel ebben a „közösségi vitában” a hagyományos célok nem csupán a „múlt élettelen letétjét” képezik, hanem érvek, melyeket elő kell állítani, vagy újra elő kell állítani, azaz létre kell hozni a rivális tradíciókkal szemben.⁵² A hagyomány kontextusa szintén az univerzális képviseli, amely informatív a cselekvő számára elérhető, s az egyedire vonatkoztatandó tudás tekintetében.

Hans-Georg Gadamer a hermeneutikai alapprobléma vizsgálatában elemezte a hagyomány mint univerzális szerepét a konkrét helyzetben értelmezve. A hagyomány kreatív alkalmazást igényel, mert „bár a hagyomány ugyanaz, mégis mindig másképp kell érteni...”⁵³ Mivel Arisztotelész gondolatmenetében és a Gadamert foglalkoztató hermeneutikai probléma középpontjában is az *alkalmazás* feladata áll. A jogi és teológiai hermeneutikát tekinti Gadamer példaképnek, ahol a jogi és teológiai szövegek egy-egy hagyományt takarnak, amelyek megértésének a lehetősége az applikációban, azaz az alkalmazás aktusában rejlik. Az alkalmazás hidalja át a távolságot, amely elválasztja az interpretálót a szövegtől, s „legyőzi az értelem elidegenedését, mely a szöveget éri.”⁵⁴ Gadamer szerint a „megértés csodája (...) abban áll, hogy a hagyományban felismerjük a valóban jelentőst és az eredendően értelmet.”⁵⁵

Arisztotelész a phronészisz fogalom használatakor alapvetően nem hermeneutikai kérdésekkel foglalkozott, Gadamer azonban párhuzamot talált abban, ahogyan Arisztotelész a keletkezett lét által meghatározott tudással és a tudás által meghatározott lét viszonyával foglalkozott.

⁵⁰ Példájában a sakk gyakorlat, a sakk-kör intézmény.

⁵¹ MacIntyre 1999, 297.

⁵² Wall 2003, 321.

⁵³ Gadamer, Hans-Georg 1984, 221.

⁵⁴ uo., 220.

⁵⁵ uo.

Gadamer azt emeli ki, hogy az ember számára jó mindig a gyakorlati szituáció konkréciójában fordul elő, ezért a cselekvőnek annak fényében kell látnia a konkrét szituációt, amit az követel tőle.

A szituáció jellemzője, hogy a benne helyet foglaló cselekvőként kényszerhelyzetben vagyunk, nem tudjuk magunkat megszabadítani a feladattól, hogy „a dolgok körvonalait láthatóvá tegyük, s a körvonalak megrajzolásával bizonyos segítséget nyújtsunk az erkölcsi tudatnak.”⁵⁶ Nem egy elméleti vagy történeti ismeret, hanem a „jelenségek körvonalainak megvilágítása” a kulcs az értelem számára. A tekhné és phronésisz nem hermeneutikai problémáról szól, ugyanakkor „*az alkalmazásnak ugyanazt a feladatát tartalmazza.*”⁵⁷ Ez a két tudás esetében eltérő feladatot jelent, mivel a tanulható technika és a tapasztalat között sajátos feszültség van.

Gadamer a politikai bölcsesség fentebb jelzett lehetőségét alátámasztó összefonódást jelez, hiszen a technikai tudás alkalmazása során is megtörténik a tapasztalatszerzés, és azt is megjegyzi, hogy a helyes erkölcsi döntéshez egyedül a tapasztalat sem elég. A tekhné előnyét az jelenti, hogy nagyobb sikerrel járnak azok, akik megtanulták, mi a teendőjük.⁵⁸ Aki valamit elő tud állítani (tekhné), az tudja, hogy milyen anyagért nyúljon és melyik a megfelelő eszköz számára. Az erkölcsi döntés analóg feladatnak tűnik, mivel szintén irányított cselekvésről van szó, egy ilyen minőségű döntéshelyzetben is „nyúlni kell valamiért.” A kettő közötti különbség az alkalmazásban áll. A tekhné előzetes tudás alkalmazása a kivitelezés szabályának birtokában. Ha a külső körülményeknek köszönhetően a terv végrehajtása akadályba ütközik, akkor is tudás alkalmazásáról van szó, s „fájdalmas tökéletlenségről.” Az erkölcsi tudás esetében azonban problematikus az alkalmazás fogalma:

*„Csak olyasmit tudunk alkalmazni, aminek már előzőleg önmagáért birtokában vagyunk. Az erkölcsi tudásnak azonban nem vagyunk önmagáért birtokában oly módon, hogy már megvan, s aztán a konkrét szituációban alkalmazzuk.”*⁵⁹

Az előállítandó tárgy teljesen meghatározott képével szemben a cselekvés során csupán eszményképpel rendelkezünk arról, hogy mi a helyes. Ennek eidoszát⁶⁰ pedig nem tudjuk meghatározni a szituációtól függetlenül. Gadamer szerint a „helyes”, amit a szituáció követel a cselekvőtől, látszólag szintén általános értelemben van meghatározva, például törvényekben

⁵⁶ uo., 221.

⁵⁷ uo., 223., Gadamer kiemelése

⁵⁸ NE 1140a „S bizonyos vonatkozásban a »véletlen« és a »mesterség« ugyanazon a területen mozog, mint Agathón is mondja: »A művészet kedveli a véletlent, s a véletlen a művészetet.«”

⁵⁹ Gadamer i.m., 224.

⁶⁰ melyet felfoghatunk a cselekvő által kijelölt formának, amelyet a lehetőség állapotában lévő dologra önt

megfogalmazva vagy általános erkölcsi magatartásszabályokban. Nemcsak a cél és a célhoz vezető út eidosza tér el az alkalmazás tekintetében, de a cél és eszköz fogalmi viszonyában is. A technikai tudás partikuláris, és partikuláris célokat szolgál, ha pedig megtanultuk, a helyes eszközt is megtaláljuk. Ezzel szemben a phronészis mint erkölcsi tudás nem csupán partikuláris, a helyes élet egészére vonatkozik. Erre vonatkozólag azonban nem létezik semmiféle előzetes meghatározás, ezért „a phronészis arisztotelészi meghatározásai jellegzetes ingadozást mutatnak”⁶¹ A phronészis tehát ezt a potenciát, tehát a lehetőség formájában létezőt keresi a cselekvésszituációban látott szituációban:

„Olyan tudás, mely nem érzéki látás. Ha látnunk is kell egy szituáción, hogy mit kíván tőlünk, ez a látás nem azt jelenti, hogy a szituációban láthatót mint olyat észleljük, hanem azt jelenti, hogy megtanuljuk cselekvésszituációként látni, s így annak fényében látni, ami helyes.”⁶²

A helyes megoldás meglátásának képessége feltétele a jó döntésnek, átfogja az eszközt és a célt. A hagyományt annak alkalmazása során értelmezni kell, s ekkora a cselekvésszituáció igényeinek megfelelően találjuk meg annak formáját.

A modern kreativitás fogalom politikai hagyománya

A mai kreativitáskutatás és a ma használatos kreativitás fogalom a dolgozat elején röviden jelzett történeti kezdete sem mentes a politikai hagyomány alkalmazásától. Guilford székfoglaló beszéde egy sajátos történelmi időben hangzott el, a hidegháború első évtizedében. A korszakot felfokozott politikai és technológiai versengés jellemezte, mely során felértékelődött az új technológiai megoldások és az innováció szerepe. A Szovjetunió 1957. október 4-én juttatta fel az első mesterséges holdat a világűrbe⁶³, s az amerikai közvéleményen ekkor söpört végig az úgynevezett Szputnyik-sokk, mely az amerikai politikai és tudományos közeg aggodalmát váltotta ki.

A kreativitást a kommunizmus elleni „védőbástyaként” használták fel a hidegháború alatt, mely fogalom új reményt nyújtott az Egyesült Államok számára.⁶⁴ Sophie Ward áttekintette a fogalom történetének hidegháborús, majd azt meghaladó neoliberais kontextusát, melyből jól

⁶¹ uo. 227., általában hangsúlyozza, hogy a phronészisnek az eszközökkel és nem pedig magával a telosszal van dolga

⁶² uo.

⁶³ Hannah Arendt 1958-as Human Condition című nagyhatású művét is annak hangsúlyozásával kezdte, hogy egy ember által készített tárgy ürbe való kilövése rendkívüli jelentőséggel bíró fejlemény az emberiség történetében.

⁶⁴ Ward 2015

kirajzolódik, hogy a hidegháború high-tech és űrkorszakos természete mellett egyértelműen meghatározóak voltak az amerikai hagyományban megtalálható karakterjegyek. A hidegháborús győzelem célkitűzésével aktualizálták a telepesek egykori győzelmét az amerikai függetlenségi háborúban, mely az amerikai közösségi szellemben „egy maroknyi ember ritka kreativitásának volt köszönhető”.⁶⁵ A találmányosság és a szabadság ezen hagyománya élesztették fel és élt ezáltal tovább. 1960-ban, tíz évvel Guilford útmutató beszédét követően már egy amerikai katonai szimpóziumon hangoztatták kutatók, hogy a kreativitás olyan személyes képességeket jelent, amely lehetővé teszi a tudás újrastrukturálását, s ez már jele volt annak, hogy a hadsereg figyelme a kreativitáskutatások felé irányult a versenyelőny megszerzéséért.

Ward a neoliberalizmus felemelkedésében is a szabadság és találmányosság amerikai hagyományának aktualizálását látta abban, ahogyan a keynesiánus gazdaságelmélet helyett a 19. századi liberális hagyományokra tekintettek vissza, amely tiszteletben tartotta ezeket. A neoliberalis közgazdászok visszautasították a „szocialista államot”, és az egyéni gyarapodást biztosító, új és jobb határokat akartak szabni a kormányzat és a társadalom közé. Ronald Reagan elnöksége alatt a gazdasági intervencionizmus a hidegháborús „szabadság és kreativitás nyelvén” tagadták meg, s azt remélték, hogy a 60-as évek igazságkeresői a 80-as évek vállalkozóivá válnak.⁶⁶ Az „önérdek” szabad uralmát nevezték ki a gazdasági szabadság alapjának, s a hidegháború neoliberalis közgazdászai elméleti alapot teremtettek a kreativitás mint gazdaságpolitikai eszköz tanulmányozására. Ennek célkitűzése ugyanakkor már nem csupán a technológiai felsőbbrendűség ígéretével jelentett kommunizmussal szembeni ellenállást, hanem a kapitalizmus egy olyan modelljének támogatásával, amely a szabadság és a találmányosság hagyományos amerikai erényeit tartotta tiszteletben. A liberális hagyomány megújulásával új, neoliberalis gyakorlatok (*good governance*, privatizáció) és intézmények jöttek létre, melyekben központi szerepet kapott a kreativitás. A szabadpiac gyors ütemben szállta meg a kreativitáskutatást, erre mutat rá az a tény, hogy a 60-as évek közepétől a 70-es évek közepéig a „szervezeti kreativitás” (*organizational creativity*) még nem számított elterjedt kutatási témának, míg a 70-es évek közepétől „berobbant” a kutatási területre a kreatív munkaerő megtalálásának módja és legjobb felhasználása a szervezetben, valamint a kreatív

⁶⁵ uo., 112.

⁶⁶ uo., 114.

teljesítményt előmozdító szervezeti tényezők használata, a kilencvenes évekre pedig az amerikai vállalatok már millió dollárokat költöttek a kreativitás fejlesztő programokra.⁶⁷

Ez a kreativitás végül a tekhnéként értelmezett kreativitás hagyományává vált. Beszédes, hogy Christopher Martiniano korunkat „az új kultuszának” titulálta, melynek hívószava: „újítás vagy halál.”⁶⁸ A „vállalati-sodott” kreativitás fejleszthető képességként való elgondolását a gyakorlatban a gazdaságpolitikai céloknak vetették alá, mely folyamatban meghatározó volt a huszadik században kialakult, a kreativitást programjába emelő neoliberális politika. Martiniano arra hívja fel a figyelmet, hogy a kreativitás vállalati-sodásával már nemcsak egy ötlet létrejöttével foglalkozunk, hanem azzal is, hogy annak eljárásait és módszereit hogyan lehet megismételni. A kreativitás „tudományosítása” alatt annak racionalizálását és intézményesítését érti, melynek célja a profit. Martiniano is egy demokratizált kreativitás fogalomról ír, amelyben a zsenialitás bárki számára elérhetővé válhat megadott lépéseket és szabályokat követve, mivel azok másolhatók és tanulhatók. Ez úgy történhetett meg, hogy a kreativitás instrumentalizálása révén jelentésszintű fordulatot hozott. Míg az „innoválni” és „teremteni” igék a valami új és eredeti előállításával mellett kaptak egy másik jelentést: egy probléma megoldása, vagy egy problémából következő feladat újraértelmezése formájában. A kontemplatív dimenzió került előtérbe a cselekvéssel, a gondolkodás vált hangsúlyossá szemben a kreatív létrehozással. A Colorado Egyetem példáját hozta fel az új kultusz diskurzusának illusztrálására, mely képzését úgy hirdeti, hogy „diplomásai a jövő úttörői és innovátorai lesznek.”

A kreativitás mint új politikai program megmaradt a hidegháborút követően is, az UNESCO által készített 1996-os *Our Creative Diversity* című jelentés már új politikai célt tűzött ki maga elé. A „Kreativitás a politikában és kormányzásban” című alfejezetben úgy fogalmaztak, hogy „[a] kollektív kreativitás annak módjának megtalálását is jelenti, hogy az emberek új és jobb módját hozzák létre az együttélésnek és munkálkodásnak. A társadalmi és politikai képzeletünk nem tartott lépést a tudomány és technológiai képzelettel. Úgy tartjuk, hogy a központi kormányzat, amely egyre több és több hatalmat szerzett magának, túl kicsivé vált a nagy dolgokhoz, és túl nagygyá a kis dolgokhoz.”⁶⁹

Nem meglepő, hogy a politikai és gazdasági célszerűség által meghatározott tudományos atmoszférában a pszichológiai kutatások eredményeképpen a kreatív személyiség

⁶⁷ uo. 115., vö. Baer & Kaufman 2006, 18-19.

⁶⁸ Martiniano 2016

⁶⁹ UNESCO 1996, 24.

meghatározásai éppen a szabadelvű és találékony liberális emberképét írták le. Gregory Feist a kreatív személyiség Guilford utáni 50 évnnyi kutatását tekintette át, s eredményei alapján a kreatív személyek többek között nyitottak az új tapasztalatokra, fantázia- és képzeletorientáltak, magabiztosabbak, ambiciózusok, közösségi szempontból pedig nonkonformisták, megkérdőjelezzik a normákat, függetlenek.⁷⁰

Richard E. Mayer a kreativitáskutatás első évtizedére vonatkozó áttekintésében még úgy értékelt, hogy bár a kreativitás kutatóinak sikerült fontos kérdéseket megválaszolni, a következő 50 év kihívásának a kreativitás tisztább definíciójának kialakításában és a módszerek egymás erősségeit kombináló alkalmazásában látta. Tizenöt évvel később azonban már a kreativitáskutatás önálló életre kelt, Glăveanu arról értekezett, hogy a kreativitás pszichológiai kutatása közel áll egy válsághoz. Főbb kritikai észrevétele szerint a kutatás fősodrát az egyén kreatív potenciálját alkotó pszichológiai tulajdonságok dominálják; a divergens gondolkodás vált „arany mércévé”, s az ezt mérő tesztek figyelmen kívül hagyják az egyén valódi kreatív tevékenységét; a pszichometria és a mérés ethosza dominálnak; inkább állapotokat, mintsem folyamatokat vizsgálnak; illetve a kreativitáskutatás az egyént dicsőíti, és figyelmen kívül hagyja a környezetet.

Konklúzió

Ha a kreativitás gondolattörténetének klasszikus hagyományát követjük, akkor a modern koncepciótól egy eltérő előképre lehetünk, amely nem demokratikus, spontán, tanulható, de nem tanítható. Az alkotás nem feltétlenül jelent kivételes pillanatot a politikában, inkább a politikai valóság igényli maga azt a kivételes lelki alkatot, amely nemcsak képes megfontolni a cél és a célhoz választott eszköz elvi formáját, de létre is tudja hozni azt, ami szükséges hozzá. Az államférfinek nemcsak ismernie kell a legjobb alkotmányformákat, intézményeket és technikai fogásokat, de képesnek kell lennie elsajátítani és változtatni is rajta, ha kell, a népszerű tévhitek ellenére is. A jóra való törekvés mindig hagyományon belül történik, amelyet tudnia kell a szituációra vonatkoztatva alkalmazni. A modern kreativitáskutatás legmeghatározóbb irányzata paradox módon egy politikai hagyomány krízishelyzetben történő újra értelmezéséből nőtte ki magát. A hidegháborúban aktualizált amerikai patriotizmus és a neoliberais individualizmus képeződött le ebben, s a technológiai és gazdasági verseny újfajta gyakorlatához vezetett. Természetesen a kreativitáskutatás már a kezdetektől jelentősen eltérő kontextusban folytatódik, azóta megjelentek az eredettörténeten túl tekintő, új hagyományokat

⁷⁰ Feist 1999

kereső kísérletek , mindazonáltal a tudomány fősodráát még hatása alatt tartja az eredettörténet hagyománya, az ideologizált kreativitás tekhnéje.

Bibliográfia

- Agamben, Giorgio 1999: *Potentialities: Collected Essays in Philosophy*. Stanford, Stanford Press.
- Arendt, Hannah 2018 [1958]: *The Human Condition*. (Second edition), Chicago Press.
- Arisztotelész: *Lélekfilozófiai írások* (ford.: Steiger Kornél) Budapest, Akadémia Kiadó.
- Arisztotelész: *Metafizika*. (ford. Halasy-Nagy József) Lectum Kiadó, Szeged, 2002.
- Arisztotelész: *Nikomakhoszi Ethika* (ford. Szabó Miklós), Budapest, Magyar Helikon.
- Arisztotelész: *Politika*. (ford. Szabó Miklós) Gondolat Könyvkiadó, 2. kiadás, Bp., 1984.
- Baer, J. & Kaufman, J.C. 2006: Creativity Research in English-Speaking Countries. In: Kaufman, J.C. & Sternberg, R. J. (eds.) *The International Handbook of Creativity*. New York: Cambridge University Press. pp. 10-38.
- Bottici, Chiara 2019: *Imaginal Politics. Images Beyond Imagination and the Imaginary*. Columbia University Press.
- Feist, Gregory J. 1999: The Influence of Personality on Artistic and Scientific Creativity. In: *Handbook of Creativity*. pp. 273-296.
- Gadamer, Hans-Georg 1984 [1960]: *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat (ford.: Bonyhai Gábor, a fordítás alapjául az 1975. évi 4. kiadás szolgált)
- Gaut, Berys 2010: The Philosophy of Creativity. In: *Philosophy Compass* 5/12 (2010): 1034-146.
- Gaut, Berys 2017: Educating for Creativity. In: (Elliot Samuel Paul & Scott Barry Kaufman eds.) *The Philosophy of Creativity. New Essays*. Oxford University Press
- Glăveanu, Vlad P. 2014: The psychology of creativity: *A critical reading*. *Creativity. Theories – Research – Applications*, 1, 10-32.
- Glăveanu, Vlad P. & de Saint Laurent 2015: Political Imagination, Otherness and the European Crisis. In: *Europe's Journal of Psychology* Vol. 11(4) 557-564.
- Glăveanu, Vlad P. 2019: Revisiting the Foundations of Creativity Studies. In: *The Creativity Reader* (ed. uő.) Oxford Press, 1-11.
- Guilford, Joy P. 1950: Creativity. Address of the President of the American Psychological Association at Pennsylvania State College, September 5. In *The American Psychologist*, 444-454.
- Lánczi András 2009: Bölcsesség és tudás között: A kreativitás politikája a posztkommunista világban. In: *Kommentár*. 2009/2, 21-40.
- Ludwig, Arnold 1992: Creative Achievement and Psychopathology: Comparison among Professions. In: *American Journal of Psychotherapy*, 46(3) 330-354.
- Martiniano, Christopher 2016: The Scientization of Creativity. In: *The Journal of the Midwest Modern Language Association*. Vol. 49, No. 2 (Fall 2016), pp. 161-190.

- MacIntyre, Alasdair 1999 [1981]: *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány.* (ford.: Bíróné Kaszás Éva) Budapest, Osiris (a fordítás alapjául szolgáló mű a 2. kiadás, Gerald Duckworth & Co. Ltd., London 1985)
- MacIntyre, Alasdair 1988: *Whose Justice? Which Rationality?* University of Notre Dame Press, Indiana
- Mayer, Richard E. 1999: Fifty Years of Creativity Research. In: *Handbook of Creativity*, pp. 449-460.
- Martiniano, Christopher 2016: The Scientization of Creativity. In : *The Journal of the Midwest Modern Language Association*. Vol. 49., No. 2 (Fall 2016), pp. 161-190.
- Moss, Jessica 2011: „Virtue Makes the Goal Right”: Virtue and *Phronesis* in Aristotle’s Ethics. In: *Phronesis* 56 (2011) 204-261.
- Platón: Phaidrosz. In *Platón összes művei*, Második kötet (ford. Kövendi Dénes) Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Platón: Hetedik levél. In *Platón összes művei*, Harmadik kötet (ford. Faragó László) Budapest, Európa Könyvkiadó Budapest.
- Platón: Szókratész védőbeszéde. In *Platón összes művei*, Első kötet (ford. Devecseri Gábor) Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Ross, David 1996: *Arisztotelész.* (ford. Steiger Kornél) Osiris, Budapest.
- Ruderman, S. Richard 1997: Aristotle and the Recovery of Political Judgement. In: *The American Political Review*, Vol. 91. No. 2 (Jun, 1997), pp. 409-420.
- Tabachnick, David 2004: Phronesis, Democracy and Technology. In: *Canadian Journal of Political Science* 37:4 (December 2004) pp. 996-1016.
- Tabachnick, David 2013: Phronesis vs. Techne. In: *The Great Reverseal: How We Let Technology Take Control of the Planet*. Toronto Buffalo London, University of Toronto Press, pp. 37-52.
- Tatarkiewicz, Władysław 2006 [1980]: *Az esztétika alapfogalmai. Hat fogalom története.* (ford. Sajó Sándor), Budapest, Kossuth Kiadó.
- Ugilt, Rasmus 2014: *Giorgio Agamben: Political Philosophy*. Humanities-Ebooks.
- Wall, Jonh 2003: Phronesis, Poetics, and Moral Creativity. In: *Ethical Theory and Moral Practice* 6: 317-341.
- Ward, Sophie 2013: Creativity, freedom and the crash: how the concept of creativity used as a bulwark against communism during the Cold War, and as a means to reconcile individuals to neoliberalism prior to the Great Recession. In: *Journal for critical education policy studies*. 11 (3) pp. 110-126.